

NAGYSZALONTA NÉPZENÉJÉNEK JELENLÉTE ARANY JÁNOS ÉS KODÁLY ZOLTÁN MUNKÁSSÁGÁBAN

Előadásom címe kissé bizarrnak tűnhet első hallásra, amelyben egymás mellett szerepel költő, zeneszerző, népzene, valamint egy helységnév. Társításukhoz Arany János születésének kétszázadik és Kodály Zoltán halálának ötvenedik évfordulója adta az indítékot, valamint az a tény, hogy mindkettejük nevét olyan népzene iránti szeretet fémjelzi, amely nemzeti kultúránk ápolása szempontjából felbecsülhetetlen értéket képvisel.

Nagyszalonta (rom. *Salonta*, németül *Großsalontha*) 1947 óta tartozik Romániához. Partium tájegység Bihar megyéjében, Nagyváradtól délnyugatra a Köles-ér partján fekszik, a román-magyar országhatár közelében. A kulturális központ Toldi Miklós (1320) birtokos nemes és Arany János (1817. III. 2. – 1882. X. 22.) költő szülővárosa.

A magyar irodalom legkiemelkedőbb epikus költője, tanár és újságíró Arany János a Magyar Tudományos Akadémia tagja és főtítkára, a Kisfaludi Társaság igazgatója. Balladaköltészete miatt *a ballada Shakespeare-je*, betöltött hivatala miatt *szalontai nótárius*, szülővárosában *hallgatagi ember*, idős korában pedig *tamburás¹ öreg úr* névvel illették. A magyar népköltészet és irodalom iránti szeretete édesapja történeteinek hatására alakult ki benne. A csodagyermek hatévesen már olvasott és számos bibliai történetet valamint éneket ismert. Kivételesen gazdag szókincs jellemezte.

Irodalmi pályafutása *Az elveszett alkotmány* című satirikus eposszal indult 1845-ben. 1846-ban a Kisfaludy Társaság irodalmi pályázatot írt ki a felhívással: „*Készíttesék költői beszély, versben, melynek hőse valamely, a nép ajakin élő történeti személy, például Mátyás király, Toldi Miklós, Kádár vitéz stb. A forma és a szellem pedig népies legyen.*” A pályázat győztese Arany János lett a magyar hősök közé emelt bihari birtokos ihlette *Toldi* című elbeszélő költeményével (a trilógia másik két része *Toldi estélye* 1854 és *Toldi szerelme* 1879-ből). 1848-ban a Kisfaludy Társaság felvette tagjai közé, 1860-ban pedig igazgatójává választotta.

¹ Nagyszalontán tamburának nevezik a gitárt, valamint a citerát.

Arany János zenével való kapcsolata: gyermekkorában gitáron és zongorán játszott, debreceni diákévei alatt ismerkedett meg a kottával, színész korában pedig – saját elmondása szerint – csengő basszus hangja volt. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc idején néhány közéleti helyzetdalt írt, például a *Nemzetőr*-dalt, amely Jakab István megzenésítésében népdalként vált ismertté. Az 1870-es évek elején egyik névnapjára gitárt kapott ajándékba – valószínűleg ennek hatására 1874 és 1882 között 19 saját dalt szerzett (melyek közül halála után, 1883-ban tíz nyomtatásban is megjelent Bartalus István zongorakiséretével). Élete végén emlékezetből leírta ifjúkorának 150 népszerű dallamát.

Arany János *Népdalgyűjteménye* keletkezésének körülményei: Bartalus István (1821–1899) zenetanár barátja 1871-ben népdalgyűjtésre indult, hogy a *nép ajkáról gyűjtse* össze a dalokat és följegyezze azok dallamát is. Végigjárta Erdély, Kelet- és Nyugat-Magyarország kis településeit, amelyekből 919 dallamot és azok változatait jegyezte fel. Aranytól és fiától, Lászlótól is feljegyzett néhány dalt, melyeket Aranyék valószínűleg tollba mondtak neki. Arany János feltehetően Bartalus István ösztönzésére kezdte leírni gyermek- és ifjúkora dalait, amelyeket ismert és amelyekre szívesen emlékezett.

Arany János *Népdalgyűjteménye* hetven évvel a költő halála után, 1952-ben jelent meg nyomtatásban, Kodály Zoltán és Gyulai Ágost gondozásában. Kettejük szavaival élve: „Ez a másfélszáz dallamot magában foglaló gyűjtemény, aránylag szerény terjedelme és fogyatkozásai ellenére, nevezetes dokumentum: a századmagyar zenei köztudat keresztmetszete, népdalismeretünk történetének nevezetes állomása; annál jelentősebb és jellegzetesebb, mert hiszen a kor legnagyobb magyar költője foglalta írásba, személyes emlékei és ismeretei alapján. Igaz visszhangja és hatása azonban sohasem lehetett, mert rejtve maradt, kiadatlan. [...] Most, a költő halálának hetvenedik évfordulóján, a Magyar Tudományos Akadémia nyelv- és irodalomtudományi osztálya úgy érezte, régi tartozását rója le, amikor – Arany János összes műveinek új kiadásával egyidejűleg – a kéziratos népdalgyűjteményt is hozzáférhetővé teszi olvasóközönségünk számára. [...] A szerkesztők abban a meggyőződésben tettek eleget megítélhető feladatuknak, hogy ez a kiadvány, ha megkésetten is, de méltóan teljesíti feladatát. Arról az oldaláról mutatja be nagy költőnket, amelyről eddig a legkevésbé ismertük: mint kora magyar dallamvilágának hiteles és gondos tanúját, aki közvetlen, személyes élmény gyanánt ismerte népünk költészetét, mielőtt annak klasszikus formát adott, s akinek nemcsak a magyar irodalom, hanem a magyar zenetörténet is adósa

és lekötelezettje.”² Méltatásuk jegyében mindkét szerkesztő nagyon részletes jegyzetekkel látta el a gyűjtemény dallamait és szövegeit is.

A népdalgyűjtemény anyagát Arany három fejezetre osztotta:

- I. *Népdalok és rokon* (1–103 dallam),
- II. *Társas dalok – többnyire idegen dallamra* (1–38 dallam),
- III. *Kántáló dallamok és gyermek réják* (1–8 dallam) címmel.

A gyűjtemény – Arany János meghatározásait használva – tartalmaz *gyermekjáték dalokat, dudanóta, párnatáncz*³, *népdal, népdal mesterkélt szöveggel, ballada, Nemzetőrdal* (komponálva 1848 Jónagy József honvédhadnagy Szalontán), *játékdal, gyermekdal, koldusének, gólyaüdvözlő, karácsonyi kántáló*.

Zenei utasításokat is feltüntet, mint:

- dinamikára vonatkozókat: *halkan, erőlyesen*;
- tempóbeli utasításokat: *élénken, lassan, Andante, lassú régi, frissen, mérsékelve, Adagio, fris*, szembeállítva a *halkan – élénken – halkan* jelzést;
- előadásmódbeli jelzéseket: *vígan, méltósággal, tréfás búsan, vígan, keservesen, szomoruan*;
- használ *staccatót, legatót*,
- a kétszólamú darabok esetében *kettős vonalrendszer*t használ, máshol egyetlen vonalrendszeren *két szólamban* kottázza le a szólamokat, vagy csak kiírja a két szólam előadóját, mint *Juhász / Leány*;
- feltünteteti vagy utal a dallam műfájára, mint *kettős dal* (duett), néhol a hangfajt is, mint *tenor / basszus, deák potpourri, esőben táncz mellett* (esőkerő), *torborzó*;
- valamint *ismétlőjelet, prima / seconda volta*-val is.
- A *rubato* dallamokat *váltakozó ütemes* írásmóddal érzékelteti.
- A variánsokra *másképp, ugyanúgy*, vagy a *dúrból énekelhető jobban* kiírással hívja fel a figyelmet.
- Az egyes javításokat a hangjegy fölé írt *abc*-megnevezéssel pontosítja, de van rá eset, hogy transzponálja a dallamot azzal a megjegyzéssel, hogy *a régi c kulcsu kótából nem vehető ki*.

² Arany János népdalgyűjteménye. Közzéteszi Kodály Zoltán és Gyulai Ágost, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952, 5. l.

³ Az utasításokat a gyűjteményben használt helyesírás szerint idézzük.

A dallamok többsége egyetlen versszakkal jelenik meg, de (valószínűleg) ahol tudta a szöveget, ott a kottakép végére beírta a további versszakokat is.

A dalok szövegét – néhol a dallamát is – illetően kiírja a dal eredetét, mint: *borbélylegény dala, Kisfaludy K, Kazinczy, szinpadrúl, Sebestyén Gábor, Cholera-dal 1831, toborzó-féle, toborzó, cigány szöveg, szövegéből csak e két sort tudom – ez sem népies, hanem diákos, szinpadi töredék lesz, Rákóczi-töredék, más versszakból, Zöld Marczy, szövege Erdélyinél, Csokonai, a másik strófából való, Kisfaludy S, Horváth Ádám, az „Erbia” regényből, Kovács József, Induló, vagy feltűnteti, hogy nem tudom ..., stb, vagy egyszerűen elhagyja, a többi cigányul van, a második szakasz első felét elfeledtem, szövege Schillertől, szövege Szentjóni Szabó Lászlóé, intereszálni a lányokat, mint régen mondoták, Csokonai, Kis János, Bajza – compositio enyém (még a 30-as évekből), zsidó marsch, népdal (Vörösmarty szövege), a 20-as évekből. De van olyan bejegyzés is, hogy: *A dallam körülbelől teljes. A szöveget több versszakból tákoltam össze, amint eszembe jutott. Gyerekkoromban tudtam a több versszakra terjedő egész dalt. Az accord á-moll, g-moll, s változataik: A-dúr, B-dúr, C-dúr, F-dúr.**

A *Népdalgyűjtemény* 1952-es megjelenésének körülményei: Nagyszalonta Arany János századik születésnapját készült megünnepelni, egyebek között azzal, hogy összegyűjtik a szalontai dalokat. Ebből a gyűjtésből jelent volna meg az évfordulóra a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* XIV. kötete. A gyűjtés már folyt egy ideje lelkes diákok segítségével, mikor 1916-ban dr. Sebestyén Gyula⁴ (1864–1946) felkérte Kodály Zoltánt (1882–1967), hogy a Kisfaludy Társaság tervezte nagyszalontai kötet számára az Arany János összegyűjtötte dalszövegekhez szerezze meg a dallamokat. A *Folklore Fellows*⁵ Magyar Osztályának Nagyszalontai Gyűjtő Szövetségétől⁶ beérkezett 27 füzetnyi dalszöveg azonban inkább nehezítette, mint könnyítette Kodály munkáját. Ezért, mint később írta⁷, 1916. október-decemberében jó három hetet töltött Nagyszalontán. Az volt a terve, hogy az egyes gyűjtők segítségével megkeresi a szövegek forrásait és lejegyzi

⁴ Sebestyén Gyula: folklorista, irodalomtörténész, a Kisfaludy Társaság tagja, a Folklore Fellows 1910-ben létrejött Magyar Osztályának elnöke.

⁵ Folklore Fellows: Néphagyományt Kutató Nemzetközi Tudományos Szövetség. 1907-ben alakul az európai archívumokban kiadatlanul heverő folklóranyag rendezése céljából. A Magyar Néprajzi Társaság 1908-ban csatlakozik a szervezethez.

⁶ Diákok gyűjtötte mintegy 320 betlehemes játék, ballada, dal, valamint mesék, mondák.

⁷ Eősse 1956, 44–45. l.

minden szöveg dallamát, de a háborús körülmények ezt lehetetlenné tették. Így a gyűjtést teljesen új alapokon kezdte el: életszerűen, változásaiban megragadva, a *dallam és szöveg együttes rögzítésének elve* szerint. Az öregek dalainak feljegyzésére törekedett, különösen a jellegzetes, kivesző félben lévő *rubato dallamok* megörökítésére.

Kodály – a felkérés értelmében – elsősorban az Arany János által ismert dallamanyagot válogatta össze saját nagyszalontai gyűjtéséből és a támlapokra feljegyezte, hogy az ő gyűjtéséből mi egyezik az Arany feljegyzéseivel. Amikor pedig Arany dallamgyűjteményének kiadásával bízzák meg, tudósként arra is gondot fordít, hogy saját gyűjtésének szemszögéből, az élő népdalkincs oldaláról is megvilágítsa az anyagot.

Az 1923-ban írt *Nagyszalonta népdalkincse*⁸ című tanulmányában megállapítja, hogy „a kézirat a földművelő sorban élő köznemesség dalkészletének jellemző kivonata: mintegy középütt áll az újabb műirodalom és a régi népköltészet közt. [...] Az 1830 óta lefolyt két emberöltő nem múlt el nyomtalanul a dalkészlet fölött. Megbővült újabb népies műdalokkal és kiesett belőle egy csoport régi dal *csuda hangmenettel*, melyet a gyermek Arany még hallhatott. Kiestek a Rákóczi-dalok és a velük egy törzsből valók. Az alsóbb, magára utalt népréteg dalkészlete lassabban változik, mint a civilizáltabb réteg. [...] Így érthetjük meg, miért oly kevés a találkozópont a két gyűjtemény között, és hogy miért mutatkozik a szalontai dalkincs régiesebbnek az újabb – folklorista elvek szerint készült – gyűjteményben, mint az Arany-kéziratban.”⁹

Arany János dallamgyűjteményének 1952-es kiadása alkalmából tartott előadásában¹⁰ hangsúlyozza, hogy „Nem kegyelet, vagy csupán tudományos érdeklődés indokolja közzétételét. Elvi jelentősége van, annak idején talán nagy hatása lett volna költészetünk, zenénk fejlődésére, és hisszük, hogy ma, kerek nyolcvan esztendő késés ellenére sem marad hatástalan.”¹¹ A kiadvány elvi jelentőségét három pontban foglalja össze:

⁸ Kodály 1974, 99–101. l.

⁹ Kodály 1974, 101. l.

¹⁰ Kodály 1974, 282–286. l. Az 1952-ből származó tanulmány címe *Arany János dallamgyűjteménye*.

¹¹ Kodály 1952, 285. l.

- Arany János megismerésének új adalékát látja benne, mert amiként a gyermekkorunkban belénk ivódott dallamok életünk, zenei tudatunk kialakulásának részei, akként jellemzi a gyűjtemény Aranyt és korát.
- Méltatja zenetörténeti jelentőségét, miszerint az 1830-as évek dallamkészletének egyedülálló karképe.
- Verstani ismereteink zenei alapjának tartja.

„Arany nyilván nem ismerhette szülőföldje dalkincsét a maga teljességében, hanem csak azt a részletét, amely közvetlen környezetében élt. Ha őt ez a maroknyi anyag ilyen verselésre tudta ihletni, mennyivel többet meríthetne a mai költő a ma ismert népdalkincsből! Persze, csak a dallamában élő, s nem könyvből, hanem teljes, kétoldalú mivoltából megismert és átélt népdalból. [...] Elképzelhető-e, hogy Arany akkor is eljut versművészete magaslatáig, ha nem tudja lekottázni dallamait, hanem csak dalolgatja, mint annyi nótakedvelő magyar? Nem képzelhető. A tökéletességnek azt a fokát csak a zenei elemek legapróbb tudatossá tétele által érhetette el!”¹²

Nagyszalonta bizonyult annak a gyűjtőmedencének, ahol Kodály Zoltán mintegy 450 dallamot¹³ gyűjtött 1916–1917-ben. E gyűjtéséből az 1924-ből származó, *Nagyszalontai gyűjtés* című tanulmányban még csak 42 dallam kerül közlésre, valamint az Arany János *Népdalgyűjtemény*, Bartalus István *Magyar népdalok* és Káldy Gyula *Kuruc dalok* kötetekben szereplő dallamokkal való összevetéséből származó elemzések, megjegyzések¹⁴. 2001-ben látott napvilágot a teljes gyűjtésből származó, 353 főszámon összesen 413 dallamot tartalmazó önálló kötet *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése*¹⁵ címmel – lévén egyszermind a *Magyar Népköltési Gyűjtemény XV. kötete*. A szerkesztők szerint „gyűjteményünk nem egyszerű dallamközlés, hanem a dallamoknak a népzenei életmód, rokonság és történetiség sokféle vonatkozását bemutató, sőt a lejegyzéstörténet egyes fázisait is dokumentáló többdimenziós képe, amely Kodály sokéves

¹² Kodály 1974, 285. l.

¹³ A 450 összegyűjtött dallam közül a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi tárában mintegy 100 fonogramokban is megvan, 76 hengeren.

¹⁴ Kodály Zoltán: *Nagyszalontai gyűjtés*. In: Kodály Zoltán: *Visszatekintés II*, 1974, 102–133. l.

¹⁵ *Kodály Zoltán Nagyszalontai gyűjtése*. Sajtó alá rendezte és szerkesztette Szalay Olga – Rudasné Bajcsay Márta, Balassi Kiadó – Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2001.

műhelymunkájának eredményeit is hordozza. Ez indokolja, hogy több dallam esetében egyetlen, végsőnek tekintett helyett kétféle verziót adunk közre.”¹⁶

A kötet bevezetőjének I./4-es alfejezetében (Rudasné Bajcsay Márta tollából) olvashatjuk, hogy Kodály a nagyszalontai gyűjtés lejegyzéseiben: „több helyütt található szám szerinti utalás Arany kéziratossalgyűjteményére, ami azt mutatja, hogy a kétféle anyag közös vonatkozásait később is, mindvégig szem előtt tartotta. [...] Annak idején csupán egyetlen szempontot követhetett: az anyag legjavából a legrégebbi dalokat válogatta ki, mellőzve a fiatalság dalait, *azt az újonnan fejlett, bár eredeti, népi stílust, mely régi gyűjteményeink bizonyossága szerint nem mutatkozik az 1880-as évek előtt.*”¹⁷

A kötet bevezetőjének II./4-es, *A dallamközlés rendje* című alfejezetében olvashatjuk, hogy a szerkesztők a dallamok közlési sorrendjében az ún. *Kodály-Rend* elvét követték, amely a kadencia-sorrend szerint épül fel. Ezen belül az *alkalomhoz kötött* (gyermekdalok, népszokások, siratók) dallamai, majd az *alkalomhoz nem kötött*, strófikus dallamok követik egymást. A *Kodály-Rend* elv lényege a dallamsorok záróhangjainak emelkedő sorrendje, vagyis a kadenciarend. A kadenciaképlet a dallamok záróhangját, a g^1 -et tekinti I-nek, az ettől mélyebbeket VII-el kezdődően csökkenő sorrendben, a magasabbakat növekvő arab számokkal fejezi ki. Az utolsó sor záróhangja lévén mindig I, nem írják ki. A módosított hangokat a fokszám elé írt “ vagy # jelöli. Azonos kadenciaképlet esetén a sorrendet a szótagszám emelkedése valamint izo- vagy heteroszillabikus jellege, végül az ambitus emelkedő intervalluma határozza meg.

Kodály nagyszalontai gyűjtésének és Arany kéziratossalgyűjteményének találkozáspontjai 18 dallam.

Az alábbiakban – még a szakemberek által is alig ismert – Arany János *Népdalgyűjteményének* sokszínűségét és számos érdekességét mutatjuk be.

Arany János I./2. számon szereplő pásztorszövegű dala *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtésének* 125 száma alatt más dallammal található.

Kodálynak 1917-ben már „nem sikerült megtalálni” Nagyszalontán az Arany ismerte dallamot, a fellelhető dallam előadásmódja pedig lévén *parlando*, eltér az Arany 3/4-ben leírt dallamától. A magyarázatban Kodály megemlíti a Bartalus István *Művészet és nemzetiség* című munkájában (hibásan) „6/8-ban is” előforduló *ionicus a minore*

¹⁶ Kodály 2001, 56. l.

¹⁷ Vö. Kodály 2001, 27–28. l.

- Arany János megismerésének új adalékát látja benne, mert amiként a gyermekkorunkban belénk ivódott dallamok életünk, zenei tudatunk kialakulásának részei, akként jellemzi a gyűjtemény Aranyt és korát.
- Méltatja zenetörténeti jelentőségét, miszerint az 1830-as évek dallamkészletének egyedülálló korpéje.
- Verstani ismereteink zenei alapjának tartja.

„Arany nyilván nem ismerhette szülőföldje dalkincsét a maga teljességében, hanem csak azt a részletét, amely közvetlen környezetében élt. Ha őt ez a maroknyi anyag ilyen verselésre tudta ihletni, mennyivel többet meríthetne a mai költő a ma ismert népdalkincsből! Persze, csak a dallamában élő, s nem könyvből, hanem teljes, kétoldalú mivoltából megismert és átélt népdalból. [...] Elképzelhető-e, hogy Arany akkor is eljut versművészeté magaslataiig, ha nem tudja lekottázni dallamait, hanem csak dalogtatja, mint annyi nótakedvelő magyar? Nem képzelhető. A tökéletességnek azt a fokát csak a zenei elemek legapróbb tudatossá tétele által érhetette el!”¹²

Nagyszalonta bizonyult annak a gyűjtőmedencének, ahol Kodály Zoltán mintegy 450 dallamot¹³ gyűjtött 1916–1917-ben. E gyűjtéséből az 1924-ből származó, *Nagyszalontai gyűjtés* című tanulmányban még csak 42 dallam kerül közlésre, valamint az Arany János *Népdalgyűjtemény*, Bartalus István *Magyar népdalok* és Káldy Gyula *Kuruc dalok* kötetekben szereplő dallamokkal való összevetésből származó elemzések, megjegyzések¹⁴. 2001-ben látott napvilágot a teljes gyűjtésből származó, 353 főszaumon összesen 413 dallamot tartalmazó önálló kötet *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése*¹⁵ címmel – lévén egyszersmind a *Magyar Népköltési Gyűjtemény XV. kötete*. A szerkesztők szerint „gyűjteményünk nem egyszerű dallamközlés, hanem a dallamoknak a népzenei életmód, rokonság és történetiség sokféle vonatkozását bemutató, sőt a lejegyzéstörténet egyes fázisait is dokumentáló többdimenziós képe, amely Kodály sokéves

¹² Kodály 1974, 285. l.

¹³ A 450 összegyűjtött dallam közül a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi tárában mintegy 100 fonogramokban is megvan, 76 hengeren.

¹⁴ Kodály Zoltán: *Nagyszalontai gyűjtés*. In: Kodály Zoltán: *Visszatekintés II*, 1974, 102–133. l.

¹⁵ *Kodály Zoltán Nagyszalontai gyűjtése*. Sajtó alá rendezte és szerkesztette Szalay Olga – Rudasné Bajcsay Márta, Balassi Kiadó – Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2001.

műhelymunkájának eredményeit is hordozza. Ez indokolja, hogy több dallam esetében egyetlen, végsőnek tekintett helyett kétféle verziót adunk közre.”¹⁶

A kötet bevezetőjének I./4-es alfejezetében (Rudasné Bajcsay Márta tollából) olvashatjuk, hogy Kodály a nagyszalontai gyűjtés lejegyzéseiben: „több helyütt található szám szerinti utalás Arany kéziratossalgyűjteményére, ami azt mutatja, hogy a kétféle anyag közös vonatkozásait később is, mindvégig szem előtt tartotta. [...] Annak idején csupán egyetlen szempontot követhetett: az anyag legjavából a legrégebbi dalokat válogatta ki, mellőzve a fiatalság dalait, *azt az újonnan fejlett, bár eredeti, népi stílust, mely régi gyűjteményeink bizonyossága szerint nem mutatkozik az 1880-as évek előtt.*”¹⁷

A kötet bevezetőjének II./4-es, *A dallamközlés rendje* című alfejezetében olvashatjuk, hogy a szerkesztők a dallamok közlési sorrendjében az ún. *Kodály-Rend* elvét követték, amely a kadencia-sorrend szerint épül fel. Ezen belül az *alkalomhoz kötött* (gyermekdalok, népszokások, siratók) dallamai, majd az *alkalomhoz nem kötött*, strófikus dallamok követik egymást. A *Kodály-Rend* elv lényege a dallamsorok záróhangjainak emelkedő sorrendje, vagyis a kadenciarend. A kadenciaképlet a dallamok záróhangját, a g^1 -et tekinti I-nek, az ettől mélyebbeket VII-el kezdődően csökkenő sorrendben, a magasabbakat növekvő arab számokkal fejezi ki. Az utolsó sor záróhangja lévén mindig I, nem írják ki. A módosított hangokat a foksám elé írt „ vagy # jelöli. Azonos kadenciaképlet esetén a sorrendet a szótagszám emelkedése valamint izo- vagy heteroszillabikus jellege, végül az ambitus emelkedő intervalluma határozza meg.

Kodály nagyszalontai gyűjtésének és Arany kéziratossalgyűjteményének találkozáspontjai 18 dallam.

Az alábbiakban – még a szakemberek által is alig ismert – Arany János *Népdalgyűjteményének* sokszínűségét és számos érdekességét mutatjuk be.

Arany János I./2. számon szereplő pásztorszövegű dala *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtésének* 125 száma alatt más dallammal található.

Kodálynak 1917-ben már „nem sikerült megtalálni” Nagyszalontán az Arany ismerte dallamot, a fellelhető dallam előadásmódja pedig lévén *parlando*, eltér az Arany 3/4-ben leírt dallamától. A magyarázatban Kodály megemlíti a Bartalus István *Művészet és nemzetiség* című munkájában (hibásan) „6/8-ban is” előforduló *ionicus a minore*

¹⁶ Kodály 2001, 56. l.

¹⁷ Vö. Kodály 2001, 27–28. l.

(UU — →) időmértékes verselésből ismert ritmust. Ugyanezt a ritmust Vargyas Lajos¹⁸ a 3×2/4 ütemű 6 szótagos *dudanótából* levezethető *mazurka* ritmusnak nevezi. De azonos ritmusa miatt ide tartozik a Bartók Béla gyűjtötte *Hej, vargáné...* kezdetű dallam is. Bartók az 1909-ben Vésztőn, Békés megyében gyűjtött dallamot a C-osztályba, a vegyes kategória I.4-be sorolta.

A dallam párosító szövege eltér az Arany János gyűjteményében szereplő szövegtől. A dallamban is van némely különbség, a kezdőfordulatban, az általános dallamjárás azonban nagyon hasonlít, valamint a ritmusképlet is azonos a két dallamban. Kodály Zoltán (a példatárt szerkesztette Vargyas Lajos) *A magyar népzene* kötetének 276-os száma alatt publikálta; a *Magyar Népzene Tára* IV. kötet *Párosítók* 421. sz. alatt is megtalálható.

Arany dallamgyűjteményében az I./17. szám alatt nyolcszótagos, AA⁵BA_v szerkezetű, dúr hangsorú népies műdallal találkozunk.

Egyik érdekessége a *Népdalgyűjteménynek*, hogy ugyanazt a szöveget, a *Míg azt mondják, nem illik* kétféle címmel közli, mint az I./46. *Párnatánc* és az I./47. *Másképp* jelölésű dalok.

Hasonló eljárásra példa az I./72. sz. kétszólamú feldolgozása és az I./73. egy-szólamú, *Kocsmárosné be barna* kezdetű dal.

Az I./78. számú, *Még azt mondja a retek, a retek* szövegű dal kvintisméltló, régi stílusú, A⁵B⁵AB szerkezetű dallam. Kadenciái: 7 5 6 1. A hangsor fő hangjai szerint a kétrendszerű pentaton típusokhoz tartozik (a pien hangokkal együtt dór hangsorú a hangkészlet); (mint több más esetben), *d'* záróhangú lejegyzésnél ki van téve a " előjegyzés és a dallam folyamán a 6. foknál feloldó jel van. A 7-szótagú verssorokban az utolsó szó ismétlésével a sorok 10-szótagúra bővülnek.

A dallam Járdányi típuskatalógusában a 68. oldalon található, több más szöveggel társítva.

A *Magyar Népzene Tára* VIII. kötetében számos változatát közölték (60. típus, 1031–1059 sz.), amiből megállapítható, hogy a Dunántúltól Bukovináig az egész nyelvetületen elterjedt. Bartók Béla *A magyar népdal* című könyvében egy Gyantán 1912-ben gyűjtött változatot közölt.

¹⁸ Vargyas Lajos: *A magyarság népzeneje*. Zeneműkiadó, Budapest, 1981, 87. l.

Az I./89. számú dallal Arany a visszatérő AA⁵BA, szerkezetű, dúr hangsorú, népies műdalt példázza.

Az Arany-kötetben a I./96. számú dallam egy Rákóczi-töredék.

A 17. század zenetörténeti és népzenei jelentőségű emléke, a Kájoni kézirat egyik nevezetes dallama a *Rákóczi-dallamkör* nevű, sok és szerteágazó variánssal rendelkező dallamcsoport. Kodály *A magyar népzene* kötet *Egyházi népének* című fejezetében megállapítja: „A nép tudatában *világi és istenes, vagy nóta és ének* – ahogy szorosabban nevezik az egyházi éneket –, szinte oly vegyesen van jelen, mint régi kéziratosságyűjteményeink legtöbbjében. [...] A dallam azonossága a nép előtt nem tudatos, nyilván a tempó és ritmus nagy különbsége miatt, még ha ugyanaz a személy énekel is mind a két alakot. [...] Érdekes, hogy e dallam első feltűnése óta kettős szerepben mutatkozik. Az 1634-71 közt készült *Kájoni-kódex*ben, mint táncdarabot találjuk, *Chorea* néven, *Náray Lyra coelestis*-ében (1659, 116., 181. l.), mint egyházi éneket.”¹⁹

Kodály *Rákóczi kesergőjét a Régi műzene népi változatai* c. fejezet *Kuruc-zenei* csoportjába sorolja és közli a kötet 369. dallamaként 5 versszakkal. De megjelenik a *Nagyszalontai gyűjtés* 39. szám alatt, valamint egy közeli variánsa a 40. számként 7 versszakkal.

Arany II./24. számú dallama fölött a szövegforrás gyanánt Csokonai Vitéz Mihály neve áll. Ugyanezt a dallamot és szöveget közli Szabolcsi Bence *A zenetörténet kézikönyve IX., A 18. század. Köznemesi műveltség. A református kollégiumok daltermése; iskolai énekkarok egy- és többszólamú gyakorlata. Népiesség és nyugatosság; magyar rokokó* című fejezet 5. száma, *Nyugati dalformák beáradása (gagliarda-, menüett-, keringő-ritmus), Magyar rokokó és érzelmesség h példájaként*²⁰.

A I./44. sz. dal szövege ún. *makaróni vers*. A *makaróni* olyan szöveg, amelyben több nyelvből vett szavak vannak az anyanyelvivel összekeverve. Aranynál *macaroni*-ként szerepel. A dalban magyar és latin(szerű) szöveg keveredik.

A II./15-ben, *Opre Tódor nótájában* pedig magyar és román (oláh) szöveggel találkozunk. Arany az 5 strófa román szavait népies kiejtéssel írja. Kiejtésük és jelentésük (I. strófa): - pakulár (păcurar)=juhász

– omenyie mare (omenie mare) = nagy jóléte (vagy becsülete)

¹⁹ Kodály 1973, 64-65. l.

²⁰ Szabolcsi 1955, Példatár 76. l.

- furam gystulare (furam destul) = loptam eleget
- mákár káré (măcar care) = akármelyik.

Arany János *Népdalgyűjteményének* III. dallamcsoportja *Kántáló dallamok és gyermek réják* első dallama (III./1.) Újesztendei Köszöntő (21. kottapélda). Másodközlése Kodály Nagyszalontai gyűjtésének 19. száma alatt és *A Magyar Népzene Tára II.* 3. száma alatt található.

A III./2. Névnapi köszöntő, melynek másodközlése Kodály Nagyszalontai gyűjtésének 18. száma alatt és *A Magyar Népzene Tára II.* 878. száma alatt található.

A III. részben két 4. számú dallam van, melyeket 4a és 4b jelzéssel különböztetjük meg; a 7-es szám ellenben kimaradt. A III./4a sz. dal *Koldusének*.

Kodály Zoltán az Arany-kiadvány jegyzetében, a 88–89. oldalon írja: „Ilyen koldusnóta sokfelé található ma is, részben az énekes koldusoktól, de részben az ő tréfás utánzásuk gyanánt, másoktól. Arany dallama csak töredéke egy 4x12 szótagú dallamnak. [...] Így kezdődik egy nyolc versszakos ének az 1866-i aszályról. 1922-ben jegyeztem le a nógrádmegyei Ecseden Pongrácz Mihályné nevű 64 éves asszonytól. Ritmusa, hangmenete XVI–XVII. századi históriás énekeinkre emlékeztet. [...] Látjuk Arany feljegyzéséből, hogy Kádár István históriája is koldusok ajkára jutott.” A tizenkétszótagú (6+6), négy soros dallam Kodálnál *g*-re van transzponálva, előtagja – néhány hang eltéréssel – *á*-ról szerepel Arany dallamában.

Arany János *Koldusénekéhez* két, teljesen eltérő szöveg tartozik. Az első szöveg, az *Áron vétettünk meg...* kezdetű, megtalálható Márton Áron halottas énekeskönyvében²¹ az *Imák, fohászok és egyéb szövegek* csoportban, a 8. szám alatt, az ún. *Református keresztények ábécéje* 22 versének első strófájaként. A cím alatt olvasható a szöveghez társítandó dallamra utalás: *Minden keresztények...*

²¹ „*Már elmenyek az örömbé*” László Márton – Pintyer Feri Marcika Halottaskönyve 1919. Bonyhádi Székely Kör – Tolna Megyei Könyvtár, Szekszárd, 1994. (Pintyer Feri Marcika előénekes volt.) A kötet előszavában (5. l.) Fazekas Tiborc írja: „A kéziratos könyvek évszázadok óta fontos szerepet játszanak a magyar művelődés és kultúra történetében. [...] S ahogyan mintegy négyszáz éve Balassi Bálint versei a kéziratos másolatok révén váltak igazán a népköltészet és a műköltészet határán élő, hatékony kultúrává (s így maradtak egyúttal fenn, így őrződtek meg!), ahogyan Petőfi versei is átalakulva maradtak meg az egyszerű emberek és közösségeik tudatában, ugyanúgy történt ez más művek és szövegek esetében is. Ha a rítusok, a szertartások, az ünnepek rendjét meg akarjuk őrizni (márpedig enélkül aligha maradhat fenn tartósan valamely emberi közösség), akkor *rögzítenünk kell a liturgikus szövegeket.*”

A második, *Fölemelé Kádár szavait az égre* kezdetű szöveg a Kádár István históriájának második szakasza. Teljes szöveggel, más négy soros dallammal megtalálható Kodály – Vargyas *A magyar népzene* 351. szám alatt *Szörnyű nagy romlásra készül Pannónia* kezdősorral.

Bartók Béla *A magyar népzene* című kötetben, C-osztályba sorolva, 213 sz. alatt ugyanazzal a szöveggel található. A dallam alatt csak egy versszak van.

Csomasz Tóth Kálmán a *Régi magyar dallamok tára. A XVI. század magyar dallamai* című kötetében: „*Ködi Farkas* János 1660 körül keletkezett *Vitéz Kádár István éneke* c. históriájának (Szörnyű nagy romlásra készül Pannónia)”²² kezdősorral említi.

Kodály a *Néprajz és zenetörténet* című előadásában említi, hogy a *Kádár István éneke* egyházi és történeti szövegekkel maradt fenn. „A vele egybevethető régi dallam egy valószínűleg XVI. századi egyházi ének. Dallama legkorábban az 1751-i Kolozsvári Énekeskönyvben”.²³

Arany János kéziratában a históriás ének második szakaszának szövegét jegyezte le.

A *Népdalgyűjtemény* III./3, 4b, 5, 6 számú dalai gyermekdalok. Mindegyik dallam ütempárokából áll és mindegyikben a dúr pentachord vagy hexachord hangsor 4 3 2 fokán forgó motívumot ismételgeti, a szöveg terjedelmének függvényében. A III./3. és 6. dallamai ugyanazokból a: kezdő – forgó közép – záró motívumokból, míg a III./4b. és 5. dallamai csak forgó és záró motívumokból épülnek fel.

A III./3, 4b és 6 számú gyermekdalok, valamint a III./5. számú *Gólyaüdvözlő* szövegének és dallamának változata a *Magyar Népzene Tára I.* 112-es jegyzetében volt közölve.

Arany János *Népdalgyűjteményének* III./8. számú dala Karácsonyi kántáló.

A *Krisztus Urunknak áldott születésén* kezdetű gyülekezeti ének a karácsonyi Istentiszteleten kívül, a néphagyományban kántáláskor is elhangzik. Péczeli Király Imre (1585?–1641) szövegét már a 17. században közli a *Váradai énekeskönyv*. A kottás református énekeskönyvek a 18. századtól kezdve jelennek meg: Kolozsváron 1744-ben, Debrecenben 1774-ben; a további kiadásokban ez a dallam és szöveg napjainkig folyamatosan jelen van. A két kiadás dallamának kezdőmotívuma eltér: a kolozsvári

²² Csomasz Tóth Kálmán: *Régi magyar dallamok tára. A XVI. század magyar dallamai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958, 496. l.

²³ Kodály 1974, 230. l.

kiadásokban a kezdőfordulat felugró kvint, a debreceniben recitálás a dór hangsor 5–6. fokán. Az 1996. évi kiadásban mindkét változatot közölték 201.a és 201.b szám alatt. A dallam és szöveg hagyományos jellegét az 5+6, 5+6, 5+6+5 szótagú versképlet, a középkorban Európa-szerte elterjedt *szaffikus strófaszerkezet* is bizonyítja. A dallam ritmusszerkezete a vers tagolását tükrözi.

Arany János kéziratában a dallamot *d-moll* előjegyzéssel írta le, a dór hangsor 6. fokánál feloldó jelet használt. A két hangon mozgó kezdőmotívum alapján megállapítható, hogy „a régi c kulcsú nóta”, amelyre a lap felső sarkába írt megjegyzés utal, Debrecenben lett kiadva. A 18. századi kiadásokban c-kulcsot használtak az énekeskönyvekben, csak a 19. században vezették be a *violin* kulcsot.²⁴

Összefoglalásként

„A versmívesség iskolájának alapvető tárgya a zenei írás-olvasás. [...] Elérkezett az idő, hogy a népdal, de nem a szövege, hanem szöveg és dallam oszthatatlan egysége újra akkora, vagy még nagyobb hatással lehet működésünkre, mint száz esztendeje.”²⁵

Felhasznált irodalom

- Bartók Béla: *A magyar népdal*. In: *Bartók Béla összegyűjtött írásai I.*, közreadja Szöllősy András, Zeneműkiadó, Budapest, 1966.
- Breuer János: *Kodály-kalauz*. Zeneműkiadó, Budapest, 1982.
- Csomasz Tóth Kálmán: *Régi magyar dallamok tára. A XVI. század magyar dallamai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958.
- Dobszay László: *A magyar népének I.* Kiadja a Veszprémi Egyetem, 1995.
- Eöszé László: *Kodály Zoltán élete és munkássága*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1956.
- Járdányi Pál: *Magyar népdaltípusok. I-II*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1961.
- Kodály Zoltán: *A magyar népzene (a példatárt szerkesztette Vargyas Lajos)*. Zeneműkiadó, Budapest, 1973.
- Kodály Zoltán: *Nagyszalonta népdalkincse*. In: Kodály Zoltán Visszatekintés II., Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1974, 99–101. o.
- Kodály Zoltán: *Nagyszalontai gyűjtés*. In: Kodály Zoltán Visszatekintés II., Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1974, 102–133. o.

²⁴ A történeti adatok forrásai: Papp 1970, Dobszay 1995.

²⁵ Kodály 1974, 285. l.

Kodály Zoltán: *Néprajz és zenetörténet*. In: Kodály Zoltán Visszatekintés II., Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1974, 225–234. o.

Kósa László – Filep Antal: *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

Paksa Katalin: *Magyar népzene-történet*. Balassi Kiadó, Budapest, 1999.

Papp Géza: *Régi magyar dallamok tára. A XVII. század énekelt dallamai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.

Szabolcsi Bence: *A magyar zenetörténet kézikönyve*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1955.

Vargyas Lajos: *A magyarság népzeneje*. Zeneműkiadó, Budapest, 1981.

*** *A magyar népdaltípusok katalógusa stílusok szerint rendezve*. I. A-B. Dobszay László és Szendrei Janka munkája, MTA Zenetudományi Intézet, Budapest 1988.

*** *A Magyar Népzene Tára*. Szerk. Bartók Béla és Kodály Zoltán. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Gyermekjátékok. 1951, Kerényi György

Jeles napok. 1953, Kerényi György

A-B Lakodalom. 1955, Kiss Lajos

Párosítók. 1959, Kerényi György

Síratók. 1966, Kiss Lajos – Rajeczky Benjamin

VI–XII. *Népdaltípusok*. 1973–2011.

*** *Arany János Népdalgyűjteménye*. Közzéteszi Kodály Zoltán és Gyulai Ágost. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952.

*** *A magyar népzene tára V. Síratók*. Szerkesztette Kiss Lajos – Rajeczky Benjámin, Balassi Kiadó, Budapest, 1966.

*** *A magyar népzene tára VI–XII. Népdaltípusok*. Szerkesztette Paksa Katalin, Balassi Kiadó, Budapest, 1997–2011.

*** *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése*. Sajtó alá rendezte és szerkesztette Szalay Olga – Rudasné Bajcsay Márta, Balassi Kiadó – Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2001.

*** *Magyar helyesírási szótár*. Kriterion, Bukarest, 1978.

*** *Magyar református énekeskönyv*. Kiadja a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinata megbízásából a Magyarországi Református Egyház Kálvin Kiadója, Budapest, 1996.

*** *„Már elmenyek az örömbé”* László Márton – Pintyer Feri Marcika Halottaskönyve 1919. Bonyhádi Székely Kör – Tolna Megyei Könyvtár, Szekszárd, 1994.

http://www.parlando.hu/2017/2017-2/Arany_Janos_daloskonyve.htm

<http://www.igyuk.hu/pub/pdf/halottaskonyve.pdf>